

**АНТИ(АНТИ)МЕТАЕТИКА. РАЗБИРАНИЯ ЗА РОЛЯТА
НА МЕТАЕТИКАТА В БЪЛГАРИЯ ОТ КРАЯ НА ХХ И
НАЧАЛОТО НА ХХІ ВЕК**

СИЛВИЯ СЕРАФИМОВА

Институт за изследване на обществата и знанието, БАН

silija_serafimova@yahoo.com

**ANTI(ANTI)METAETHICS. SOME ATTITUDES TOWARDS
THE ROLE OF METAETHICS IN BULGARIA IN THE LATE
20TH AND EARLY 21ST CENTURY**

SILVIYA SERAFIMOVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract

One of the primary objectives of this article is to analyze the reasons behind providing positive and negative evaluations of metaethics, as carried out by R. Dankova, E. Dankov and D. Stankov as well as revealing the problematic nature of the aforementioned reasons by borrowing some arguments from moral cognitivism and non-cognitivism.

Key words: scientific attitudes towards metaethics in Bulgaria, moral cognitivism and non-cognitivism

Една от основните цели на настоящата статия е да се анализират не само основанията за формулирането на положителна, съответно – на отрицателна оценка на метаетиката като клон на етиката така, както са изложени в теориите на Р. и Е. Данкови и Д. Станков, но и да се приведат аргументи от някои от основните

направления на метаetikата като илюстрация за проблематичността на въпросните основания.

Първата теория, която ще бъде разгледана в настоящото изследване е изложена в монографията на Р. Данкова със заглавие *Първооснови на морала. Метаetikата в българската традиция* [2000, Фабер]. Монографията е посветена на докторската дисертация на първата българка, защитила докторат по философия в Берн през 1915 г., Зоя Ставрева на тема *Състраданието като фундамент на морала при Шопенхауер*. Още в началото е важно да се отбележи, че самата Зоя Ставрева никъде не употребява термина „метаetика“.

Основанията на Р. Данкова за определянето на концепцията на Ставрева като метаetическа се отнасят до начина, по който „... Зоя Ставрева полага основата на метафизичния анализ в съвременната българска метаetика“, като под метаetика се разбира „метафизика на нравствеността“ [Данкова, 2000: 11]. Данкова акцентира върху твърдението на Ставрева, че ако etиката не „осъзнае“ своите първооснови, изискващи „метафизичен анализ на понятието добро“, тя би останала единствено като „нормативна наука за etикета“ [Ibid.]. На базата на гореспоменатите уточнения Данкова твърди, че „Etиката не може да се мисли извън фундаменталните идеи на метафизиката“, към които спадат идеите за Бог, свобода, безсмъртие, водещи etическия разум към „върховното Благо“ [Ibid.]. Така предметът на метаetиката се оказва „онтологията на нравственото битие“ [Ibid.].

Един от първите въпроси, които възникват, ако искаме да „преведем“ така заявената позиция за „българска метаetика“ на езика на метаetическите класификации, е доколко концепцията на Шопенхауер може да бъде определена като „метаetическа“ от гледна

точка на една „онтология на нравственото битие“, търсеца своите фундаментални основания в метафизиката. Трябва да се отбележи, че самият опит за открояване на първоначалата на морала от гледна точка на метафизиката може да бъде необходимо, но не и достатъчно основание да наречем подобен опит „метаетически“. В този смисъл концепцията на Шопенхауер така, както е анализирана от Зоя Ставрева и Р. и Е. Данкови, се отнася по-скоро до възможностите за реабилитирането на метафизиката в сферата на нормативната етика, отколкото в областта на метаетиката.

Също така следва да се отбележи, че независимо от основанията нормативната валидност на всеки един феномен от моралната практика да предполага полагането на определени метаетически принципи, за да оправдае своето „съществуване“ в етически план, не би трябвало във всяка една метафизическа и/или онтологическа парадигма и понятия да се търсят предпоставки за метаетика.

Също така Е. Данков приема, че „Нравствените принципи са и битийни принципи. Но в метаетиката те са и принципи на мислене“ [Ibid.: 87]. Подобен тип схематизация на тъждеството между принципи на битието, мисленето и доброто е по-скоро формалистична конкретизация на механизми, които, в по-голяма или по-малка степен, могат да бъдат отнесени и към други философски дисциплини, които принадлежат към сферата на философията. „Схематизацията“ на гореспоменатото тъждество от Парменидов тип е „разширена“ с идеята за нравствеността, която на свой ред реферира Платоновата идея за тъждество между истинното, доброто и красивото.

В този контекст обаче, освен за т.нар. Платонов морален реализъм (като направление в метаетиката), бихме могли да говорим и за специфичен тип онтологическа етика, при която изначалната „вкорененост на човека“ към неговото „първоначало“, както я определя Е. Данков, се проявява едновременно в мисленето и битието му [Ibid.: 94]. Интересно е да се отбележи, че в гореспоменатия „хибриден“ Парменид/Платонов модел Данков конкретизира „тъждествеността“ между морала, битието и мисленето чрез въвеждането на категориалния метод на Аристотел, и по-точно – чрез начина, по който той определя категорията „същност“ като „каквина“. Така пресечната точка между теориите на Платон и Аристотел от гледна точка на това, което Данков разбира като метаетика, представя опит за методологическа симбиоза по отношение на метаетиката като определяща първоосновите на морала в тяхната „каквина“. На фона на твърдението, че „Фундаментът на морала се мисли чрез неговата същност“ [Ibid.: 95], от една страна Данков определя същността като „...ейдос“ (или форма)...вкоренена в съществуващото“ [Ibid.], а от друга – „Чрез нравствените ценности моралът е в налично битие. Тази наличност има своя „каквина“. В метаетиката моралът има своя същност (ousia) като битие и като мислене“ [Ibid.].

На базата на гореспоменатите наблюдения правим заключението, че трябва да се прецизират критериите, когато терминът „метаетически“ се използва като рефериращ теоретично познание по отношение на моралната практика, което се явява „мета“-практическо и в този смисъл – мета-морално и когато се използва като термин, свързан с историко-философските аспекти на метаетиката като наука, които далеч не изчерпват „метафизиката на нравите“.

Опит за дефиниране на метаетиката в съответствие с философските определения за метаетика е дефиницията на Е. Данков, гласяща че „Нравственото мислене следва да се съотнася логически с категориите на Етиката. В този смисъл към традиционната система на етическите категории следва да се отнесат: възможност, действителност и необходимост. Това е особено валидно за метаетиката. На тези категории съответстват следните модалности на етическите съждения: проблематична, асерторична и аподактична (sic!)“ [Ibid. : 89]. Подобно определение обаче поражда въпроса какво тогава различава метаетиката от логиката, в частност от деонтичната логика? Не по-малко проблематично е и разделението, което Данков прави между метаетика, теоретична етика и практическа етика [Ibid.: 92], доколкото остава неясно дали той отнася определението „теоретична“ етика към нормативната етика, нито каква е разликата между „теоретичността“ на етиката и метаетиката. Отделен въпрос е, че още от времето на Аристотел етиката се разглежда като практическа философия и в този смисъл определението „практическа етика“ е методологически оксиморон, освен ако не реферира конкретна концепция.

На свой ред втората теория, която е обект на изследване е теорията на Д. Станков, публикувана в книгата му *Морален език* [2016, *Изток-Запад*]. В нея авторът критикува метаетиката, отбелязвайки че тя не трябва да бъде разбрана „превратно“ като „единствена научна теория за морала“ [Станков, 2016: 32]. Според автора може да се говори за метаетическо равнище при изследването на моралните принципи, норми и оценки или ценности, но в „научната етика не трябва да съществува такова разделение и противопоставяне между

„философията на морала“ и „нормативната етика“, така характерни за съвременната буржоазна етическа теория“ [Ibid.].

В настоящата статия няма да се анализира начинът, по който Станков систематично определя метаetikата като „буржоазна“ етика, поради липсата на аргументи от страна на автора какви са основанията за подобно определение. Авторът последователно говори за: „Абсолютното противопоставяне между ценности и факти“, получаващо „широко разпространение през първите десетилетия на ХХ век сред различните направления в буржоазната етика с формалистична (аналитична) методология (курсивът е мой – С. С.), която се лансира като нова дума в тази област, получила названието *метаетика*“ [Ibid.: 18]. Подобни определения се срещат във втора (*Метаетика*) и трета (*Същност на моралния език*) глава от монографията на Станков. В тези глави Станков говори за почетното място „в буржоазната етика на миналия век“ (курсивът е мой – С. С.), която заема „родоначалникът“ на метаetikата – Дж. Мур, чиято слава се дължи „не толкова на широтата и обхвата на неговите философски спекулации... колкото на личното му обаяние като главен редактор на известното философско списание „Майнд““ [Ibid.]. „Всеки сборник, учебник, монография в англосаксонските страни, започва със суперлативи за неговата етика..., в качеството му на „основоположник“ на съвременната буржоазна научна етика“ [Ibid.: 18-19] (курсивът е мой – С.С.).

В настоящото изследване ще бъде анализирано и защо един от основните аргументи на Станков срещу нормативната валидност на метаetikата, а именно – че „в метаetikата“ „намира израз неправилната позитивистка трактовка на класическия проблем на

буржоазната философия и етика – за разликата в употребата на теоретическия и практическия разум“ [Ibid.: 31], би довела до опростяването на т.нар. open-question argument така, както той е изложен от Мур [Moore, 1903]. Също така е важно да се направи уточнението, че дистинкцията между „е“ и „трябва“ далеч не може да бъде безвъпросно приета като основание за разграничението между т.нар. от автора „философия на морала“ и „научна етика“. Съобразно въпросната дистинкция, въведена от представителите на логическия емпиризъм, аргументите срещу неверифицируемостта на моралните съждения водят до отрицание на етиката като научна дисциплина [Carnap, 1937]. С други думи, според представителите на логическия емпиризъм, разграничението между „е“ и „трябва“ е разграничение между „факти“ и „ценности“, а не между „морално съществуващо“ и „морално дължимо“, както твърди Станков [Станков, 2016: 25], т.е. „морално съществуващото“, с цялата условност на термина, в смисъла, в който го използва Станков, в най-добрия случай може да бъде подведено под категорията „трябва“.

В рамките на настоящата статия няма да бъде взимано отношение към термина „научна етика“, доколкото остава неясно дали авторът прави разграничение между „научна“ и „ненаучна“ етика, както и какво налага етиката като научна дисциплина да бъде вторично определяна като „научна“.

В предложения от Станков анализ откриваме два „кръга“ от проблеми, които подлежат на детайлен анализ. Първият „кръг“ е свързан с начина, по който авторът предявява изискването към метаетиката да отразява спецификите на моралната практика. Подобно изискване не би могло да бъде цел не само на метаетиката, но и на

всяка една „мета“-дисциплина, тъй като това би поставило под въпрос нейния „мета-характер“. Вторият „кръг“ от затруднения произтича от начина, по който Станков отъждествява метаетиката със своеобразна „логика на езика“ на метаетическата теория [Ibid.: 32], наричайки я и „лингвистична етика“ [Ibid.: 36-37]. На свой ред гореспоменатото отъждествяване води до два нови „под-кръга“ от дилеми – до еднозначното редуциране на метаетическия анализ до лингвистичен анализ, при който се пренебрегва ролята на философската семантика, както и до отрицанието на целите на когнитивизма като направление в сферата на метаетиката.

Ако приемем, че анализът на моралния език има за цел „понататъшното задълбочаване на разрива между морално дължимото и морално съществуващото – ... между “е“ и „трябва“ [Ibid.:25], както твърди Станков, респективно - че въпросният разрив е основополагащ за „лингвистичната етика“, това би означавало, че всички когнитивистки направления, които приемат, че моралните съждения, съдържащи думи „правилно“, „неправилно“ и „трябва“, отразяващи морални „факти“, трябва да бъдат изключени от сферата на метаетиката [Schroeder, 2008].

В рамките на настоящото изследване няма да бъде анализирано доколко Хер може да бъде дефиниран като „стожер на лингвистичната етика“ [Станков, 2016: 40], а ще се открият някои от основните затруднения, възникващи от възгледите на т.нар. от Станков представители на лингвистичната етика. От една страна Станков твърди, че те „правят опит да обогатят предмета на метаетиката с анализа на основната логическа структура на моралния език, като направят този анализ *по-съдържателен, свързвайки го с*

всекидневната нравствена практика (курсивът е мой – С. С.)” [Ibid.: 37], а от друга – „общият недостатък“ е, че те не взимат предвид, че „моралните явления се коренят в обективните условия на живот, намирайки логически и словесен израз в едни или други мисловни и езикови форми“ [Ibid.: 41].

Някои от методологическите затруднения, възникващи при анализа на идеите на представителите на емотивизма се пораждат от класификационните принципи, които използва Д. Станков. По неговите думи „лингвистичната етика“, която поставя проблема за моралния език с „особена острота“ „във връзка преди всичко с практиката на всекидневното човешко общуване“, „набелязва последния етап в развитието на метаетиката – прехода от формализма към прескриптивизма, нормативизма и натурализма“ [Ibid.: 36-37]. По думите на Станков, метаетическите твърдения не са безспорни, защото във „всекидневието си ние свързваме нормативните изказвания не с претенцията за общовалидност, а в контекста на взаимното равноправно морално общуване върху основата на комуникативното действие“ [Ibid.].

Дори ако се абстрахираме от факта, че „равноправното морално общуване“, основаващо се на комуникативни действия, е един по-скоро идеален случай за морална практика, възниква въпросът как, ако не споделяме претенцията за общовалидност на етическия дискурс, ние изобщо можем да говорим за съвместно участие в морална практика като морални агенти.

В този контекст остава неясно и как точно т.нар. нормативизъм се различава от прескриптивизма, който сам по себе си се основава на специфичен тип нормативизъм, съдържащ се в императивния характер

на моралните съждения (според теорията на Хеър) [Nare, 1952], както и как, ако в класификацията на Станков етическият натурализъм спада към т.нар. дескриптивизъм [Станков, 2016: 30], формализмът „прехожда“ в нормативизъм и дескриптивизъм.

Заключение

В рамките на настоящата статия са анализирани две противоположни в своята оценка за ролята и статуса на метаетиката теории, а именно – теориите на Р. и Е. Данкови и Д. Станков, които проблематизират необходимостта от положителна методологическа ревизия, респективно – от цялостна методологическа критика на метаетиката. Несъмнено достойнство на монографията на Р. Данкова е не само популяризирането на дисертацията на първата българка, защитила дисертация по философия (З. Ставрева), но и опитът да се обоснове нормативната валидност на първоосновите на морала като ключов фактор за преосмислянето на ролята на метаетиката. Тръгвайки от съдържанието на изложението, едно от първите предизвикателства е свързано с необходимостта от прецизиране доколко теорията на Шопнехауер за състраданието, която е обект на дисертацията на З. Ставрева, може да се разглежда като метаетическа теория не само поради факта, че самата Ставрева не употребява термина метаетика в своето изложение. В този контекст е аргументирано защо открояването на първоначалата на морала от гледна точка на метафизиката е необходимо, но не и достатъчно основание да наречем подобен опит „метаетически“.

По отношение на основанията, по силата на които Р. Данкова и Е. Данков дефинират метаетиката като онтология на нравствеността,

респективно – на предпоставките, на базата на които нравствените принципи се оказват принципи на мисленето и битието, както твърди Данков, трябва да се има предвид, че не всяка онтологическа и епистемологическа теория се характеризира на принципа на тъждеството между битие, мислене и добро като метаетическа теория. На свой ред концепциите на Р. Данкова и Е. Данков могат да бъдат отнесени към т.нар. Платонов морален реализъм в сферата на метаетиката, с уговорката, че става въпрос за „хибриден“ Парменидов/Платонов тип съотнасяне на доброто, истинното и битието. Въпросният тип има вторично „подсилена“ хибридна природа и поради начина, по който Е. Данков легитимира нормативната валидност на метаетиката чрез прилагането на Аристотеловия категориален подход, в частност – на категорията „същност“ („каквина“).

Независимо от несъмнените приноси на авторите, свързани с опита за открояването на значимостта на метаетиката като фундаментален клон на етиката, Р. Данкова и Е. Данков се сблъскват с редица методологически предизвикателства, които предполагат необходимостта от прецизиране на термина „метаетика“, както и на контекста на неговата употреба. Ето защо е важно да се конкретизират критериите, когато терминът „метаетически“ се използва като рефериращ теоретично познание по отношение на моралната практика, което се явява „мета“-практическо и в този смисъл – метаморално, и когато се използва като термин, свързан с историко-философските аспекти на метаетиката, доколкото тя включва различни метаетически теории, които далеч не се изчерпват с „метафизиката на нравите“. В противен случай се достига до редица

терминологични и концептуални противоречия, които само поставят под въпрос заслужаващия интерес и уважение патос и аргументи на Р. Данкова и Е. Данков да „защитят“ необходимостта от критическа ревизия на ролята на метаetikата в българския философски дискурс.

Втората теория, която е обект на изследване в настоящата статия, а именно - теорията на Д. Станков, поражда редица въпроси както на съдържателно, така и на концептуално ниво. Освен вече споменатата необходимост от прецизиране на терминологията от гледна точка на метаetikата като клон на etikата, възникват и редица допълнителни предизвикателства при открояване на генеалогията на основанията, свързани с определени критически нагласи на автора към метаetikата.

Такова затруднение е провокирано от начина, по който Д. Станков многократно определя метаetikата като „буржоазна етика“. Подобна дефиниция е напълно неприемлива не само от гледна точка на метаetikата като клон на etikата, но и от гледна точка на философията като наука, освен ако не бъдат изложени допълнителни аргументи.

Д. Станков определя метаetikата като „буржоазна етика с формалистична (аналитична) методология“ [Ibid.: 18], която се базира на „неправилната позитивистка трактовка на класическия проблем на буржоазната философия и етика – за разликата в употребата на теоретическия и практическия разум“ [Ibid.: 31]. Във въпросната „трактовка“ се откриват поне две проблематични твърдения, а именно – разграничението между „е“ и „трябва“ така, както е аргументирано от представителите на логическия емпиризъм, далеч не реферира посоченото от Станков разграничение между „морално дължимо“ и

„морално съществуващо”, а разграничението между факти и норми, като нормите се разглеждат от представителите на логическия емпиризъм като недопринасящи за разширяване на нашето познание. С други думи „морално съществуващото“, с цялата условност на термина, в смисъла, в който го използва Станков, в най-добрия случай би трябвало да бъде подведено под категорията „трябва“, но дори тогава то не би било оценено „позитивно“ от представителите на логическия емпиризъм, доколкото те отричат етиката като наука поради невъзможността нейните съждения да бъдат верифицирани.

В рамките на настоящата статия не е взето отношение към термините „научна етика“ и „лингвистична етика“, които Станков използва, защото остава неясно дали авторът прави разграничение между „научна“ и „ненаучна“ етика, както и какво налага етиката като научна дисциплина да бъде вторично определяна като „научна“.

Като цяло, в критическата концепция на Станков за ролята на метаетиката се открояват два кръга от проблеми. Първият е свързан с най-очевидния „пласт“ от т.нар. формалистична критика, а именно – с аргументите на Станков, че метаетиката не отразява многообразието на „живия (морален) език“. Ако обаче метаетиката имаше за цел да представя „живия“ език в неговото многообразие, тя не би могла да бъде „мета-етика“, защото самото определение за „мета-система“ изисква абстрахиране от конкретиката и търсене на теоретични закономерности, които имат универсализиращ характер. В този смисъл подобна претенция към метаетиката би означавала разглеждането ѝ в най-добрия случай като приложна етика.

Вторият „кръг“ от затруднения прозират от начина, по който Станков отъждествява метаетиката със своеобразна „логика на езика“

[Ibid.: 32], наричайки я и „лингвистична етика“ [Ibid.: 36-37], което на свой ред води до два нови „под-кръга“ от проблеми – до еднозначното редуциране на метаетическия анализ до лингвистичен анализ, при който се пренебрегва ролята на философската семантика, както и до отрицанието на когнитивизма като направление в сферата на метаетиката, чиито представители, най-общо казано, приемат, че моралните съждения отразяват „морални“ факти, които не предполагат разрыв с моралните ценности, както твърди Станков. Подобна негативна „нагласа“ би довела и до опростяването на т.нар. от Мур open-question argument.

Разгледаните теории на Р. и Е. Данкови, както и концепцията на Д. Станков илюстрират необходимостта от критическа ревизия на комплексната роля на метаетиката в рамките на българския философски дискурс. Подобна ревизия би допринесла за преодоляването на анахронизма в научните нагласи по отношение на ролята на метаетиката спрямо останалите клонове на етиката в българската етическа традиция, както и за реабилитирането на нейния предмет, методи и направления, които са обект на дългогодишни изследвания в европейски и световен мащаб.

БИБЛИОГРАФИЯ

Данкова, Р. 2000. *Първооснови на морала. Метаетиката в българската традиция.* // Търново, Фабер.

Станков, Д. 2016. *Морален език.* София, Изток-Запад.

Carnap, R. 1937. *The Logical Syntax of Language.* London, Kegan Paul.

Hare, R.M. 1952. *The Language of Morals,* Oxford, Oxford University Press.

Moore, G. E. 1903. *Principia Ethica*, Cambridge, Cambridge University Press.

Schroeder, M. [2008]. Expression for Expressivists, // *Philosophy and Phenomenological Research*, 76[1]: 86–116.